

kot v starih italijanskih pokrajinah. Fašizem je postajal tu pobudnik akcije nacionalističnih sil, prevladal je nad starimi italijanskimi meščanskimi strankami. Če je bil leta 1919 še dokaj neznaten, se je ob prehodu v novo leto močno okrepil in generalni civilni komisar Mosconi je februarja 1920 že poročal vladi, da se fašizem v deželi krepí in da postaja edina organizirana sila za obrambo italijanstva in socialnega reda. Julija 1920 je prišlo do znanega požiga slovenskega narodnega doma v Trstu, septembra pa do neuspešne splošne stavke delavstva. V obeh primerih je prišlo do povezave med fašističnimi silami in italijanskimi oblastmi. Oboji so govorili o »slovansko-boljševiški« nevarnosti ter hote povezovali delavsko in slovensko gibanje v eno celoto, da bi dali tako boju proti delavskemu gibanju značaj obrambe italijanstva. Druga polovica leta 1920 je tako prinesla poraz delavstvu ter slovenskim in demokratičnim težnjam nasploh, poleg tega pa tudi z rapalsko pogodbo zapečatila usodo primorskega ozemlja vse do narodnoosvobodilnega boja v drugi svetovni vojni.

Opozoriti moramo še na to, da je delo izšlo kot prva knjiga zbirke **Zgodovina Slovencev 1918—1945**, ki jo s tem začinja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ena velikih nalog inštituta je, podrobno proučiti gospodarsko, socialno in politično zgodovino Slovencev med obema vojnama, tako na jugoslovanskem kot italijanskem in avstrijskem ozemlju. V tej zbirki bodo izhajale posamezne podrobne obravnave. Knjiga dr. Milice Kacin-Wohinz to zbirko dostojno in častno uvaja.

Vasilij Melik

Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, Lj., Mladinska knjiga 1972.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je leta 1972 izdal pri Mladinski knjigi temeljito monografijo dr. Slavka Kremenška, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, ki obsega skupno s povzetkom v slovenskem in francoskem jeziku ter z osebnim kazalom 475 strani, v posebni prilogi pa je na več kot 90 straneh še ilustrativno gradivo o dejavnosti študentov med vojnama.

Problematika, ki se je lotil dr. Kremenšek, je izredno zapletena, saj je bilo dogajanje v študentovskem gibanju v obravnavanem obdobju hkrati tudi »tedanje slovensko politično življenje v malem« (stran 439), pri čemer ni šlo le za odmeve splošnega družbenopolitičnega razvoja v njem, temveč so bili študentje mnogokrat tudi pobudniki ali pomembni soudeleženci akcij za razrešitev nacionalno-političnih, socialno-ekonomskih, kulturno-prosvetnih in drugih problemov v takratni družbi, razumljivo pa so visokošolci posvetili posebno pozornost urejanju univerzitetnih in študentskih problemov. Ob tem naj uvodoma poudarimo, da doslej študentovsko gibanje, kot tudi še drugi pomembni problemi v slovenski zgodovini med dvema vojnama, v našem zgodovinopisju še ni bilo deležno zadovoljive pozornosti in je moral zato dr. Kremenšek za skoraj vse vidike svoje študije orati ledino. Ker je imel na voljo le skromno historično literaturo, je moral posebno pozornost posvetiti iskanju virov. Tu se je soočil s prvo težavo raziskovalcev slovenske zgodovine med obema vojnama, to je z velikim pomanjkanjem primarnega arhivskega gradiva. Zaradi

skromne ohranjenosti društvenih in klubskih arhivov, za nekatere študentske organizacije ni ohranjen noben dokument; se je moral pogosto opirati na časopisne in druge publicistične vire, ki jih je zlasti za trideseta leta precej. Vrzeli v dokumentaciji je poskušal zapolniti z zbiranjem informacij pri več kot 65 organizatorjih in udeležencih študentskega gibanja, kar daje njegovemu delu posebno vrednost, hkrati pa priča tudi o veliki Kremenškovi prizadevnosti, da bi obravnavano problematiko čimbolj vsestransko in poglobljeno obdelal.

Pisec je svoje delo smotrno razdelil na sedem poglavij, ki predstavljajo etape v razvoju slovenskega študentskega gibanja od revolucionarnega 1848 leta do aprilske vojne 1941. Glede na to, da se je slovensko študentsko gibanje po prvi svetovni vojni v organizacijskem in idejnopolitičnem pogledu precej oblikovalo po stari strukturi, je uvodno poglavje o začetkih organizirane dejavnosti slovenskih študentov v univerzitetnih središčih na Dunaju, v Gradcu in Pragi še posebej koristno. Začetno poglavje je več kot le pregled prvega obdobja v zgodovini slovenskega študentskega gibanja, v katerem je pisec posvetil posebno pozornost njegovi vlogi v oblikovanju slovenskega narodnega programa in idejnopolitičnim razhajanjem med študenti.

Po mrtvilo v študentskem društvenem življenju med prvo svetovno vojno so nastale solidne okoliščine za razmah slovenskega študentskega gibanja z ustanovitvijo ljubljanske univerze sredi leta 1919. Iz Zagreba in iz drugih univerzitetnih središč se je velika večina slovenskih študentov preselila v Ljubljano, z ustanovitvijo nove univerze pa so se odprle tudi večje možnosti slovenskim dijakom za nadaljevanje študija in število študentov je precej poraslo. Ljubljana je tako postala novo središče slovenskega študentskega gibanja, zaradi okrnjenosti ljubljanske univerze in še drugih razlogov pa je del slovenskih študentov študiral tudi drugod. Kremenšek je v svoji monografiji obdelal glede na pomen in množičnost tudi organizacije slovenskih študentov v drugih univerzitetnih središčih, še najbolj v Zagrebu, ki so bile najtesneje povezane z delovanjem študentov ljubljanske univerze.

V slovenskem študentskem gibanju po prvi svetovni vojni so se kmalu izoblikovali trije idejnopolitični tabori: liberalni, klerikalni in levičarski, zlasti kot posledica prizadevanj političnih strank, da si med mladim slovenskim izobraženstvom utrdijo svoj vpliv in si pridobijo perspektivne kadre. Pri tem so znale izkoristiti študentske eksistenčne probleme in svojo gmotno pomoč so povezovale z včlanjenjem v ustrezno kulturnopolitično društvo. Ta vidik je Kremenšek dobro obdelal in ugotovil: »Podoba razporejenosti študentskih idejnopolitičnih sil utegne biti zato brez upoštevanja gmotnega ozadja temeljito popačena« (stran 93), kar velja še zlasti za levičarski tabor, ki ni mogel nuditi svojim pripadnikom materialnih ugodnosti. Na več mestih v svojem delu je glede na razpoložljive podatke analiziral socialno strukturo študentov ljubljanske univerze in jo primerjal z njihovo idejnopolitično opredelitvijo.

Pisec je v vsakem obdobju prikazal pomembne skupne akcije študentov različnih idejnopolitičnih usmeritev, zelo nadrobno razmere v kulturnih društvih v vseh treh političnih taborih in odnose med njimi, ter dejavnost študentov v različnih strokovnih, lokalnih in drugih študentskih organizacijah. Prav tako je posvetil tudi pozornost povezovanju slovenskega študentskega gibanja z jugoslovanskim v nekaterih akcijah. Številni problemi na univerzi

so terjali enoten nastop vseh študentov in ustanovitev skupnih reprezentančnih organizacij (Svet slušateljev ljubljanske univerze, Zveza slušateljev Aleksandrove univerze, Akademski akcija). Čeprav je šlo za temeljne interese vseh študentov (npr. ob vprašanju ohranitve slovenske univerze, v prizadevanjih za njeno izpopolnitev, pri avtonomiji univerze, pri akciji za izgradnjo univerzitetne knjižnice in nekaterih drugih fakultetnih zgradb, v prizadevanju za zmanjšanje ali odpravo različnih taks itd.), so se tudi v teh akcijah pokazala trenja med tabori in njihovo prizadevanje, da bi jih kar najbolj izrabili za povečanje svojega vpliva. V mnogo bolj zaostreni obliki pa so se nasprotja med njimi pokazala ob reagiranju na aktualne družbenopolitične probleme. Povezovanje različnih idejnopolitičnih skupin za skupne politične nastope je bilo kar najtesneje povezano z vsakokratnim političnim položajem. Kremenšek je sistematično prikazal ves razvoj medsebojnega povezovanja in sodelovanja različnih študentskih skupin vse do izoblikovanja dveh front, antifašistične in klerofašistične, na predvečer aprilske vojne 1941.

Posebno skrbno pa je pisec analiziral ideološke in organizacijske značilnosti kulturnih društev v vseh treh taborih, programska razhajanja v vsakem posebej in z njimi povezane cepitve, vzpone in krize v njihovi dejavnosti, metode dela, odnos do starešinstev itd. Poudariti moramo njegovo skrb, da bi vse tri tabore čimbolj enakovredno osvetlil. Že omenjeni problemi z viri so bili poglavitna ovira v teh prizadevanjih, zlasti pri levičarskem taboru. V okviru tega tabora je obdelal tudi delovanje študentov komunistov, ki so morali zaradi nasilja in preganjanja nenehno spreminjati oblike in metode svojega dela.

Kremenšek je v svoji monografiji posvetil poglavitno pozornost idejnopolitičnim usmeritvam študentskega gibanja, vprašanjem spodbud za njihove spremembe in ovrednotenju njihovega družbenopolitičnega pomena. Pri teh vidikih so, kot je ugotovil pisec, možna dokajšnja razhajanja v ocenah. Poudariti moramo, da je ob celotni obdelavi študentskega gibanja vseh idejnopolitičnih smeri zastavljeni cilj uspešneje rešil kot bi ga lahko pri preučevanju le ene struje. Pisec je tako postavil vsako študentsko organizacijo na ustrezno mesto v celotnem gibanju in prikazal njeno vlogo v njem. Organizacijska vprašanja je spričo tega koncepta obdelal manj natančno, vendar dovolj za nazorno sliko študentskega društvenega življenja. Morda bi kazalo nekaj več pozornosti temu problemu posvetiti le v primerih, ko gre za posebne značilnosti v notranjem društvenem življenju (npr. pri stražarjih in mladcih). Dejstvo, da je le nakazal delovanje študentov zunaj študentskega življenja, ne zmanjšuje vrednosti Kremenškovega dela. Ta dejavnost, ki je še posebej pomembna pri komunistih, bo morala biti natančno prikazana v drugih monografijah, v obravnavanem delu pa bi pomenila odmik od osnovne tematike. Med posebnimi odlikami Kremenškovega dela moramo omeniti njegove temeljite analize virov in dobre sinteze, pri čemer pa je moral odgovore na nekatera vprašanja zaradi pomanjkljive dokumentacije še pustiti odprta. Njegovo delo ni obremenjeno z manj pomembnimi natančnostmi, ki jih je uvrstil v opombe. Ne glede na težave s pomanjkanjem virov je Kremenšek zastavljeno nalogo dobro opravil in nam poglobljeno pokazal študentsko gibanje med dvema vojnama. Lahko je zgled za prizadevno zbiranje dokumen-

tacije, hkrati pa tudi v več pogledih vzor za način obdelave problemov, zlasti v pogledu celotnosti. Kremenškova monografija je eden prvih tehtnih prispevkov k osvetlitvi enega od problemov družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem 1919—1941.

Miro Stiplovšek

Tone Zorn, Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo. Poskus uničenja koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Vestnik koroških partizanov, letnik V, št. 2/1972

Lanska majska številka glasila odbora koroških partizanov v Ljubljani je prinesla zanimivo razpravo dr. Toneta Zorna z naslovom Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo, ter dodatek, ki je bil napisan za radijsko oddajo. Še pomnite tovariši in nosi naslov Poskus uničenja koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Dodatek je sicer dobro napisan in strokovno neoporečen, toda kljub temu se poraja vprašanje ali sodi k znanstveni razpravi te vrste, čeprav nosi naslov, po katerem bi se dalo sklepati, da bo na nek način dopolnil prvi prispevek. Naj še enkrat poudarim, da ne gre za strokovnost pisanja ali za izbiro napačne tematike, ampak predvsem za namen obeh besedil in s tem v zvezi tudi za stil pisanja. Medtem, ko je bil dodatek, kot smo že rekli, napisan za radijsko oddajo v njej primernem stilu in znanstvenem prijemu, pa je bil prvi tekst napisan v okviru priprav za pisanje zgodovine narodnoosvobodilne vojne na Koroškem. Po načrtu bi morale zgodovino NOB na Koroškem napisati več avtorjev, razprava dr. Toneta Zorna pa naj bi bila uvod v to publikacijo. Med nastajanjem publikacije se je vsebinski načrt dela nekoliko spremenil in zato je avtor svojo razpravo objavil v Vestniku koroških partizanov, ki pa take in podobne tekste z veseljem objavlja, tako da je ta publikacija postala eden najbogatejših virov za proučevanje problematike koroških Slovencev. Na njegovih straneh so bile tekom let obdelane najvažnejše vsebinske točke te problematike, pa tudi marsikateri zgodovinski vir je našel v teh drobnih knjižicah svoje mesto.

Razprava Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo pravzaprav ne sodi med razprave, ki obdelujejo doslej neznane probleme in obdobja. Bolje bi jo lahko označili, če bi dejali, da doslej najpodrobneje in najbolj sintetično prikazuje obdobje v življenju koroških Slovencev, ki ga slovensko, pa tudi avstrijsko zgodovinarje ni obdelalo dovolj natančno in dosledno. Naj med deli, ki se v splošnem dotikajo te problematike in tega obdobja, omenim le razpravo Boga Grafenauerja z naslovom Germanizacija treh Avstrij, ki je izšla leta 1946 v Koroškem zborniku in prispevek Janka Pleterskega v publikaciji Progressivna Slovenija, Trst in Koroška (Murska Sobota 1964) z naslovom Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem. Na avstrijski strani pa omenimo le obdelavo te problematike in dobe v knjigi Theodorja Veiterja Die slowenische Volksgruppe in Kärnten (Wien-Leipzig 1936).

Tudi sam avtor se je s to problematiko že pojavil v javnosti, vendar jo je sprva tudi gledal in obdelal z drugega zornega kota ter predvsem zajel samo del v pričujoči razpravi zajete tematike. V 6/7 številki revije Borec se je namreč razpisal o vprašanju odnosa nacistov do Slovencev v času od anšlusa do na-